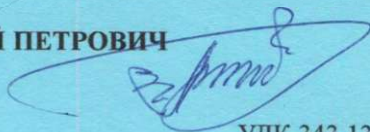

Л6м.
с 60

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

СОЛОНІНА ОЛЕКСІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК 343.13

**ПРАВОВІ ПРЕЗУМПЦІЇ
У КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ – 2012

Дисертація є рукописом

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Удалова Лариса Давидівна,
Національна академія внутрішніх справ,
начальник кафедри кримінального процесу

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Галаган Володимир Іванович,
Національний університет «Кієво-Могилянська академія»,
професор кафедри галузевих правових наук

кандидат юридичних наук, доцент
Гончаренко Сергій Владленович,
Академія адвокатури України,
завідувач кафедри прав людини,
міжнародного та європейського права

Захист відбудеться «13» червня 2012 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці спеціалізованої вченої ради внутрішніх справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «10» червня 2012 р.

16274А

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Норми Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК), які регулюють порядок діяльності органів дільняння, слідчих, прокурорів, судів щодо збирання, перевірки та оцінки доказів, становлять інститут доказового права. Важливе значення для застосування цього інституту мають правові презумпції, які дозволяють вводити в процес доказування перевірені наукою та практикою узагальнення, що дають можливість правильно вирішити кримінальну справу; вносять у порядок збирання, перевірки та оцінки доказів певну стабільність; обмежують прийняття необґрунтованих процесуальних рішень; сприяють охороні прав та законних інтересів учасників кримінального процесу; роблять процес доказування більш простим та економічним.

Вагомий внесок у наукове дослідження цього правового явища зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: В.К. Бабасв, В.П. Бахін, В.І. Галаган, О.М. Гаргат-Українчук, С.В. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, А.В. Іщенко, В.І. Камінська, О.В. Капліна, Н.С. Карпов, О.Є. Користін, І.І. Котюк, С.В. Крашенінніков, В.В. Крижанівський, О.О. Кримов, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'яничков, В.О. Морквін, О.А. Осауленко, І.Л. Петрухін, М.А. Погорецький, О.М. Сичова, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, О.В. Тандюра, Л.Д. Удалова, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, Г.Ю. Юдківська та інші.

Незважаючи на наявні наукові дослідження правових презумпцій, залишилося багато нерозв'язаних питань щодо їх реалізації в процесі доказування. Пояснюється це тим, що дослідженню в юридичній літературі піддавалися переважно презумпція невинуватості та презумпція істинності вироку, що набрав законної сили.

Разом з тим, поза увагою залишилося питання про значення для доказування кримінально-правових презумпцій, кримінально-процесуальної презумпції недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування. Комплексні наукові дослідження застосування правових презумпцій у кримінально-процесуальному доказуванні в Україні відсутні, а проблеми правового регулювання цього правового явища законодавцем врегульовані недостатньо. Викладене вище зумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалось відповідно до Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 12 лютого 2007р. №105/2007), Рішення Ради національної безпеки й оборони України «Про стан злочинності в державі та координацію діяльності органів державної влади в протидії злочинним проявам та корупції» (Указ Президента України від 27 жовтня 2009р. №870/2009), Пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період

2004–2009 років (наказ МВС України від 5 липня 2004р. №755), тематики Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років (наказ МВС України від 29 липня 2010 р. №347), планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ.

Мета й задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка сучасної наукової концепції дії правових презумпцій у кримінально-процесуальному доказуванні, а також внесення науково-обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та ролі презумпцій у кримінально-процесуальному доказуванні.

Для досягнення вказаної мети були поставлені такі задачі:

- з'ясувати поняття правової презумпції;
- визначити види правових презумпцій та їх значення для кримінально-процесуального доказування;
- дослідити зміст презумпції невинуватості;
- здійснити аналіз презумпції недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування;
- розглянути зміст презумпції істинності вироку, рішення про закриття кримінальної справи;
- проаналізувати кримінально-правові презумпції, які мають значення для кримінально-процесуального доказування;
- сформулювати пропозиції щодо удосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства в частині дії правових презумпцій у кримінально-процесуальному доказуванні.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають, розвиваються і припиняються у зв'язку із застосуванням правових презумпцій у кримінально-процесуальному доказуванні.

Предмет дослідження – правові презумпції у кримінально-процесуальному доказуванні.

Методи дослідження були обрані з урахуванням поставленої мети та задач дослідження, його об'єкту та предмету. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових та спеціальних методів і прийомів наукового пізнання. Діалектичний метод як загальний метод наукового пізнання дозволив розглянути всі питання теми в динаміці, виявити взаємозв'язок між правовими презумпціями та кримінально-процесуальним доказуванням. Формально-логічний метод використовувався з метою визначення поняття правової презумпції (підрозділ 1.1); за допомогою системно-структурного методу було визначено види правових презумпцій (підрозділ 1.1); порівняльно-правовий метод застосовувався для порівняльного аналізу дії правових презумпцій у процесі доказування за кримінально-процесуальним законодавством України та інших країн (підрозділи 2.1, 2.2); методи моделювання і прогнозування були застосовані для формування пропозицій з удосконалення окремих положень кримінально-процесуального законодавства (розділи 2, 3). До того ж у ході цього

дослідження використовувався соціологічний та статистичний методи. Їх застосування стало визначальним в анкетуванні осіб, які провадять дізнання, слідчих, прокурорів, суддів, а також у вивченні кримінальних справ та узагальненні одержаних результатів (підрозділи 2.2, 2.3).

Емпіричну базу дослідження складають дані офіційної статистики за 2006–2011 роки, результати опитування 303 осіб, які провадять дізнання, слідчих, прокурорів, суддів, результати вивчення й аналізу 317 кримінальних справ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що ця робота є одним із перших в Україні монографічних досліджень теоретичних і практичних питань дії правових презумпцій у кримінально-процесуальному доказуванні. В роботі сформульовано ряд нових положень і висновків, які мають істотне значення для теорії кримінального процесу та юридичної практики. До найбільш суттєвих із них слід віднести:

вперше:

- внесено пропозицію про доповнення ч.1 ст.62 Конституції України положенням, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено постановою суду про закриття кримінальної справи зі звільненням від кримінальної відповідальності;

- обґрунтовано необхідність доповнити ст.6 КПК положенням, що кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю у зв'язку з закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності;

- запропоновано доповнити п.4 ст.64 КПК положенням, що при вчиненні злочинів із формальним складом не підлягає доказуванню заподіяна шкода;

- доведено, що потрібно уточнити зміст ч.2 ст.68 Конституції України, виклавши її в такій редакції: «Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності, крім виняткових обставин, коли особа була позбавлена можливості знати про прийняття закону»;

- сформульовано низку пропозицій щодо змін та доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України (ст.ст. 6, 7³, 9, 11¹, 22, 64, 114¹, 165¹, 299, 384, 388, 417, 433, 448);

удосконалено:

- обґрунтування необхідності доповнити КПК статтю, у якій потрібно навести ті порушення правил доказування, за яких докази мають визнаватися недопустимими;

- пропозиції щодо застосування правил презумпції невинуватості;

- пропозицію про доповнення КПК статтю, яка б визначала порядок поміщення свідка та потерпілого в медичний заклад для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи;

- наукову позицію про закінчення досудового слідства складанням обвинувального висновку, якщо буде встановлено обмежену осудність особи, що вчинила злочин;

дістали подальшого розвитку:

– обґрунтування пропозиції про доповнення КПК статтею «Преюдиція»;

– положення про необхідність доповнення ч.3 ст.62 Конституції України положенням, що всі сумніви щодо доведеності вини особи повинні тлумачитися на її користь у тому випадку, коли їх неможливо усунути;

– пропозиція про доповнення ч.1 ст.22 КПК положенням, що обов'язок всебічно, повно й об'єктивно досліджувати обставини справи покладається на суд.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропоновані автором теоретичні положення, висновки та пропозиції використовуються:

1) у *законотворчій діяльності* – для удосконалення кримінально-процесуального законодавства (акт впровадження в діяльність Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України №0419/14 – 2026 від 10.10.2011 р.);

2) у *практичній діяльності з розслідування злочинів* (акт впровадження в діяльність слідчого управління ГУ МВС України в Донецькій області №14/2-3771 від 25.08.2011 р.);

3) у *навчальному процесі* при підготовці підручників і навчальних посібників з кримінально-процесуального права, під час підготовки лекцій, а також при розробці навчально-методичних матеріалів до семінарських і практичних занять з курсу «Кримінальний процес України» за відповідними темами (акт впровадження в діяльність Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ №17 від 25.08.2011 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях «Питання реформування кримінального судочинства» (25.11.2005, м. Донецьк) і «Криміналістичні та процесуальні проблеми, що виникають під час проведення слідчих дій» (24.11.2006, м. Донецьк), круглому столі «Проблеми досудового та судового провадження у справах про злочини неповнолітніх» (28.10.2011, м. Донецьк).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дослідження відображені у чотирьох статтях, які опубліковані у виданнях, включених МОНмолодьспортом України до переліку фахових з юридичних наук, та в трьох тезах виступів на науково-практичних конференціях (семінарах).

Структура дисертації обумовлена темою і предметом дослідження та відповідає логіці наукового пошуку. Робота складається із вступу, трьох розділів, що поєднують одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (233 найменування), 9 додатків. Повний обсяг дисертації становить 217 сторінок, із них загальний обсяг тексту – 179 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження та її актуальність; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт, предмет, мету й задачі дослідження, розкрито його методологічні та теоретичні засади; висвітлено наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення; наведено дані про апробацію результатів дослідження та публікації.

У розділі 1 «Поняття правової презумпції та значення презумпцій для доказування», що складається з двох підрозділів, здійснено аналіз поняття правової презумпції, розглянуто питання про значення правових презумпцій для кримінально-процесуального доказування.

У підрозділі 1.1. «Поняття правової презумпції» досліджено думки вчених щодо поняття та сутності правової презумпції.

Зазначено, що правова презумпція є правилом, яке визначає, що певний факт слід вважати існуючим і тому таким, що не підлягає доказуванню, якщо у кримінальній справі встановлено інший факт, з яким закон пов'язує дію цієї презумпції. Для доказування мають значення кримінально-процесуальні та кримінально-правові презумпції.

Кримінально-процесуальними презумпціями є: 1) презумпція невинуватості; 2) презумпція недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування; 3) презумпція істинності вироку, рішення про закриття кримінальної справи, що набрали законної сили.

До кримінально-правових презумпцій віднесено: 1) презумпцію нерозуміння особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, суспільно небезпечного характеру своєї поведінки; 2) презумпцію втрати особою, яка вчинила злочин, суспільної безпеки, якщо минули строки давності; 3) презумпцію усвідомлення особою своїх дій при вчиненні злочину в стані сп'яніння; 4) презумпцію заподіяння шкоди при вчиненні злочину з формальним складом; 5) презумпцію знання кримінального закону; 6) презумпцію осудності особи.

У підрозділі 1.2. «Значення правових презумпцій для кримінально-процесуального доказування» йдеться про вплив правових презумпцій на предмет та межі доказування, на визначення належності та допустимості доказів.

Зазначено, які правові презумпції мають безпосереднє значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню. Ці презумпції мають важливе значення і для правильного визначення меж доказування. Невиправдане їх розширення тягне за собою значні судові витрати, пов'язані з проведенням слідчих та інших процесуальних дій, затягування строків досудового розслідування та судового розгляду кримінальної справи.

Зроблено висновок, що правові презумпції мають суттєве значення і для оцінки доказів. Так, з оцінкою допустимості доказів пов'язана дія презумпції недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування.

Розділ 2 «Кримінально-процесуальні презумпції в доказуванні» складається з трьох підрозділів і присвячений аналізу змісту презумпції невинуватості, презумпції недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування, презумпції істинності вироку, рішення про закриття кримінальної справи.

У підрозділі 2.1. «Презумпція невинуватості» подано детальний аналіз презумпції невинуватості та ґрунтовно розглянуто її значення для доказування.

Розглянуто часові межі дії презумпції невинуватості. Проаналізовано правила, які становлять юридичний зміст принципу презумпції невинуватості. Обґрунтовано доцільність систематизації в окремій статті КПК правил принципу презумпції невинуватості. Особливу увагу звернуто на необхідність уточнення другого речення ч.3 ст.62 Конституції України. Запропоновано викласти його в такій редакції: «Усі сумніви щодо доведеності вини особи, які неможливо усунути, тлумачаться на її користь».

Зазначено, що не узгоджується з принципом презумпції невинуватості правило ч.3 ст.299 КПК щодо проведення спрощеного судового розгляду, інститут закриття кримінальної справи зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Запропоновано нормативно визначити, що питання про таке звільнення має вирішуватися після проведення судового розгляду справи в обвинувальному вироку. Зазначено, що можливим є інший варіант правового регулювання. Для цього потрібно доповнити ч.1 ст.62 Конституції України положенням, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено постановою суду про закриття кримінальної справи зі звільненням від кримінальної відповідальності.

У підрозділі 2.2. «Презумпція недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування» досліджено правило ч.3 ст.62 Конституції України, відповідно до якого обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом.

Констатується, що сутність презумпції недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування полягає в тому, що якщо владними суб'єктами кримінального процесу допущені порушення вимог Конституції України, КПК при збиранні та перевірці доказів, то презюмується, що відповідний етап доказування не привів до встановлення об'єктивної істини в кримінальній справі. Встановлення недоведеності факту при порушенні форми доказування відбувається у процесі оцінки допустимості доказів та їх процесуальних джерел.

Зазначено, що для врегулювання питання про те, в яких випадках можливим постає спростування цієї презумпції, слід доповнити КПК статтею, в якій потрібно навести перелік порушень закону, при допущенні яких докази мають бути визнані недопустимими. Цю пропозицію підтримують 88,2 % опитаних осіб, які провадять дізнання, слідчих, прокурорів, суддів.

У підрозділі 2.3. «Презумпція істинності вироку, рішення про закриття кримінальної справи, що набрали законної сили» досліджено питання про поняття, сутність та можливість спростування презумпції істинності вироку, рішення про закриття кримінальної справи.

Вказано, що презумпція істинності вироку, рішення про закриття кримінальної справи, що набрали законної сили, є спростовною презумпцією. Після набуття законної сили ці процесуальні рішення вважаються істинними, такими, що достовірно відображають фактичну сторону суспільно-небезпечного діяння та містять його правильну юридичну оцінку судом, поки вони не скасовані судом вищої інстанції.

Презумпція істинності вироку, рішення про закриття кримінальної справи, що набрали законної сили, ґрунтується на уявленні, що процесуальних гарантій звичайних стадій кримінального процесу достатньо для встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі й визнання особи винуватою чи невинуватою у вчиненні злочину.

КПК встановлює умови та порядок, за дотримання яких допускається доказування того, що вирок, рішення суду про закриття справи, що набрали законної сили, є помилковими. Доказування цієї обставини складає основу таких стадій кримінального процесу, як касаційне провадження та перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами. Розглянуто їх зміст, а також питання про порядок спростування презумпції вироку, рішення суду про закриття кримінальної справи. Обґрунтовано доцільність унесенні низки змін та доповнень до Глави 31 КПК.

Дисертант досліджує питання про презумпцію істинності постанови органу дізнання, слідчого про закриття кримінальної справи та порядок її спростування. Висловлено пропозицію про доповнення ст.114-1 КПК положенням про повноваження начальника слідчого відділу скасовувати незаконну постанову слідчого про закриття справи.

Доведено, що з презумпцією істинності вироку, рішення про закриття кримінальної справи, що набрали законної сили, тісно пов'язано питання про преюдиції в кримінальному процесі. На основі проведеного аналізу цього питання запропоновано доповнити КПК статтею «Преюдиція», відповідно до якої обставини, що встановлені вироком, який набрав законної сили, визнаються судом, прокурором, слідчим, особою, яка провадить дізнання, без додаткової перевірки, якщо ці обставини не викликають сумніву в суду.

Розділ 3 «Кримінально-правові презумпції в доказуванні» складається з шести підрозділів і присвячений дослідженню особливостей застосування в кримінально-процесуальному доказуванні презумпції нерозуміння особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, суспільно-небезпечного характеру своєї поведінки, презумпції втраги винною особою суспільної безпеки, якщо закінчився строк давності, презумпції усвідомлення особою своїх дій при вчиненні нею злочину в стані сп'яніння, презумпції заподіяння шкоди при вчиненні злочину з

формальним складом, презумпції знання кримінального закону, презумпції осудності особи.

У підрозділі 3.1. «Презумпція нерозуміння особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, суспільно небезпечного характеру своєї поведінки» досліджено питання про наслідки доведеності факту недосягнення особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, віку кримінальної відповідальності.

Зазначено, що якщо під час проведення досудового розслідування та судового розгляду встановлено факт недосягнення особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, віку кримінальної відповідальності, то виключається можливість доказувати такі обставини, як розуміння нею суспільної небезпеки вчиненого діяння та здатність керувати собою при його вчиненні. Ця правова презумпція звільняє орган досудового розслідування, прокурора від обов'язку доказувати вину неповнолітнього у вчиненні суспільно небезпечного діяння. Разом з тим презумпція не звільняє від доказування того, що таке діяння вчинене саме цією особою.

Встановлюючи вікову межу кримінальної відповідальності законодавець виходить з презумпції, що з досягненням певного віку неповнолітні здатні повністю усвідомлювати значення своїх діянь (їх суспільну небезпечність та протиправність) та керувати ними. Однак ця презумпція не є неспростовною. Потрібно враховувати й можливу розумову відсталість неповнолітнього, яка може стати на заваді усвідомленню ним значення своїх дій та керувати ними. У зв'язку з цим запропоновано доповнити ч.3 ст.433 КПК положенням, що в разі підтвердження висновком експертизи наявності в неповнолітнього розумової чи психічної відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має визнати неповнолітнього таким, що не відповідає віку, з якого настає кримінальна відповідальність та застосувати до нього примусові заходи виховного характеру.

У підрозділі 3.2. «Презумпція втрати обвинуваченим суспільної небезпеки, якщо минули строки давності» досліджено положення кримінально-процесуального та кримінального законів про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Зазначено, що особу слід вважати такою, що не є суспільно небезпечною, якщо з дня вчинення нею злочину минули строки давності та давність не була перервана. Встановлення цієї обставини дозволяє обмежити пізнавальний процес щодо з'ясування окремих елементів предмета доказування.

На основі проведеного аналізу порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності запропоновано поновити в більш ранній редакції п.3 ч.1 ст.6 КПК, а статтю 11-1 КПК виключити. Цю пропозицію підтримують 91,9% опитаних осіб, які проводять дізнання, слідчих, прокурорів, суддів. Не відповідає

принципу процесуальної економії порядок, відповідно до якого порушується кримінальна справа, проводиться досудове розслідування, пов'язане зі значними судовими витратами, а потім така справа підлягає обов'язковому закриттю.

Вказано, що презумпція є неспростовною. Разом з цим є виключення, які передбачені ч.ч.4, 5 ст.49 Кримінального кодексу України.

У підрозділі 3.3. «Презумпція усвідомлення особою своїх дій при вчиненні нею злочину в стані сп'яніння» подано детальний аналіз кримінально-правового правила, відповідно до якого особа, що вчинила злочин у стані сп'яніння, підлягає кримінальній відповідальності.

За своїм характером це правило є правовою презумпцією: якщо встановлено, що особа під час вчинення злочину перебувала в стані простого алкогольного сп'яніння, її слід вважати такою, що здатна розуміти свої дії та керувати ними. Ця правова презумпція ґрунтується на двох фактичних презумпціях, а саме: 1) у переважній більшості випадків просте алкогольне сп'яніння не позбавляє людину можливості розуміти свої дії та керувати ними; 2) вживаючи алкоголь, людина зазвичай передбачає його шкідливий вплив на інтелект та вольові якості.

Зроблено висновок, що правова презумпція в окремих виключних випадках може бути спростована. Для цього необхідно довести неприпустимість для конкретного випадку обох фактичних презумпцій. Іншими словами, на підставі зібраних у справі доказів треба встановити, що обвинувачений: 1) при вчиненні суспільно небезпечного діяння перебував у стані такого глибокого алкогольного сп'яніння, що не розумів через це (наприклад, патологічне сп'яніння) значення своїх дій, не міг керувати ними; 2) не міг передбачити шкідливого впливу засобів, що викликають сп'яніння (наприклад, при вживанні напоїв, одурманюючий вплив яких йому не був раніше відомим).

У підрозділі 3.4. «Презумпція заподіяння шкоди при вчиненні злочину з формальним складом» досліджено актуальні проблеми, пов'язані з дією презумпції заподіяння шкоди.

Зазначено, що злочини з формальним складом презюмуються такими, що заподіюють шкоду суспільним відносинам, які охороняє закон. Така презумпція є неспростовною. Щодо доказування це означає, що встановлення шкідливих наслідків не може вважатися необхідним для кваліфікації злочину та притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Проаналізовано п.4 ст.64 КПК. Зазначено, що зміст цієї норми потрібно змінити, оскільки вимога доказування шкоди не може бути застосована до злочинів із формальним складом. У зв'язку з цим запропоновано доповнити п.4 ст.64 КПК положенням, що при вчиненні злочинів із формальним складом характер і розмір шкоди, завданої злочином, доказуванню не підлягають. Таке правове регулювання дозволить правильно визначати межі доказування при провадженні

досудового розслідування та судовому розгляді кримінальної справи про злочин із формальним складом.

У підрозділі 3.5. «Презумпція знання кримінального закону» досліджено питання про сутність презумпції знання кримінального закону та її спростування.

Констатується, що кожного вважається таким, що знає кримінальний закон, який офіційно оприлюднений у встановленому порядку. Тому непотрібно доказувати за кримінальною справою його знання або незнання обвинуваченим. Презумпція знання кримінального закону може бути спростована, якщо виникає обґрунтоване припущення, що обвинувачений з виняткових обставин був позбавлений можливості знати про прийняття кримінального закону. Якщо будуть зібрані докази, що обвинувачений дійсно не знав і не міг знати про протиправність вчинених ним дій, він не підлягає притягненню до кримінальної відповідальності.

На основі проведеного аналізу презумпції знання кримінального закону запропоновано викласти ч.2 ст.68 Конституції України в такій редакції: «Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності, крім виняткових обставин, коли особа була позбавлена можливості знати про прийняття закону».

У підрозділі 3.6. «Презумпція осудності особи» досліджено правове положення, що особу слід вважати такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, визначених законом.

Зазначено, що спеціально осудність у кожній кримінальній справі не доводиться. Потреба в цьому виникає лише за наявності даних про нездатність обвинуваченого розуміти значення своїх дій та керувати ними. Якщо таких даних немає, владні суб'єкти кримінального процесу звільняються від доказування факту осудності. У випадку найменшого сумніву в осудності обвинуваченого обов'язково має проводитися судово-психіатрична експертиза.

Оскільки при визнанні обвинуваченого обмежено осудним презумпція осудності не спростовується, пропонується виключити з ч.3 ст.417 КПК словосполучення «або обмежена осудність» та доповнити цю статтю ч.4 такого змісту: «Після закінчення досудового слідства, якщо буде встановлено обмежену осудність особи, що вчинила злочин, складається обвинувальний висновок. В обвинувальному висновку повинні бути викладені всі обставини, передбачені статтею 223 цього Кодексу, а також дані про психічне захворювання обвинуваченого».

Обґрунтовано необхідність доповнити КПК статтею, яка б визначала порядок поміщення свідка та потерпілого в медичний заклад для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи для з'ясування питання, чи можуть вони через свої психічні вади правильно сприймати факти, що мають доказове значення, й давати показання про них. Також автором запропоновано внести зміни та доповнення до тих статей КПК, застосування яких пов'язано з презумпцією осудності.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації сформульовано основні результати та пропозиції, що мають теоретичне і практичне значення й полягають у наступному:

1. Правова презумпція – це правило, яке визначає, що слід вважати певний факт існуючим і тому таким, що не підлягає доказуванню, якщо у кримінальній справі буде встановлено інший факт, з яким закон пов'язує дію цієї презумпції.

2. Для доказування в кримінальній справі мають значення кримінально-процесуальні та кримінально-правові презумпції.

Кримінально-процесуальними презумпціями є: 1) презумпція невинуватості; 2) презумпція недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування; 3) презумпція істинності вироку, рішення про закриття кримінальної справи, що набрали законної сили.

До кримінально-правових презумпцій віднесено такі презумпції: 1) якщо в кримінальній справі встановлено факт недосягнення особою віку кримінальної відповідальності, то виключається можливість доказувати такі обставини, як розуміння нею суспільної небезпеки вчиненого діяння та керувати собою; 2) кожний громадянин вважається таким, що знає кримінальний закон, який оприлюднено в установленому порядку, а тому немає необхідності доказувати знання або незнання закону обвинуваченим; 3) при вчиненні злочину з формальним складом презюмується, що заподіюється шкода суспільним відносинам, які охороняє закон; 4) якщо встановлено, що особа під час вчинення злочину перебувала в стані простого сп'яніння, її слід вважати такою, що може розуміти свої дії та керувати собою; 5) особа не є суспільно небезпечною, якщо з часу вчинення нею злочину пройшли строки давності; 6) кожна особа вважається осудною, якщо не буде доведено протилежне.

Значення правових презумпцій для процесу доказування полягає в їх впливі на предмет та межі доказування, на визначення оцінки доказів.

3. Щодо значення презумпції невинуватості для процесу доказування, автором сформульовано наступні пропозиції: ч.1 ст.22 КПК доповнити положенням, що суд зобов'язаний всебічно, повно й об'єктивно досліджувати обставини справи; уточнити положення ч.3 ст.62 Конституції України, виклавши її в такій редакції: «Усі сумніви щодо доведеності вини особи, які неможливо усунути, тлумачаться на її користь»; ст.165-1 КПК доповнити положенням, що постанова про обрання чи зміну запобіжного заходу має бути викладена у формулюваннях, які забезпечують дотримання принципу презумпції невинуватості; виключити ч.3 зі ст.299 КПК щодо проведення спрощеного судового розгляду; доповнити КПК положенням, що рішення про звільнення від кримінальної відповідальності повинно прийматися судом після обов'язкового проведення судового розгляду з постановленням обвинувального вироку; доповнити ч.1 ст.62 Конституції України

положенням, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено постановою суду про закриття кримінальної справи зі звільненням від кримінальної відповідальності.

4. Аналізуючи дію презумпції недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування досліджено та обґрунтовано, що: 1) докази не можуть бути отримані з порушенням встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку; 2) порушення конституційних прав особи при провадженні досудового розслідування та судовому розгляді кримінальної справи дає підстави вважати докази такими, що отримані незаконним шляхом; 3) встановлення недоведеності факту при порушенні форми доказування відбувається під час оцінки допустимості доказів та їх процесуальних джерел.

Автор дійшов висновку, що сутність презумпції недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування полягає в наступному положенні: – якщо були допущені порушення вимог Конституції України, КПК при збиранні та закріпленні доказів, то презюмується, що відповідний етап доказування не привів до встановлення істини в кримінальній справі.

Запропоновано доповнити КПК статтю, в якій буде наведено ті порушення правил доказування, за яких докази мають визнаватися недопустимими.

5. Проведене дослідження щодо дії презумпції істинності вироку, рішення про закриття кримінальної справи, що набрали законної сили, дозволили запропонувати наступне: встановити єдиний строк зберігання кримінальних справ, який має відповідати загальним строкам давності; доповнити ч.2 ст.388 КПК положенням, що підставою для зупинення виконання вироку є дані, які вказують на те, що виконується вирок, за яким невинна особа відбуває покарання до позбавлення волі; ч.3 ст.384 КПК доповнити положенням, що касаційну скаргу на вироки й постанови апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку, мають право подати прокурори, зазначені у ч.4 цієї статті, незалежно від участі в розгляді справи; у Главі 31 КПК визначити, що колегія суддів Судової палати в кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ розглядає касаційні скарги на вироки місцевих судів, а Верховний Суд України – на вироки апеляційного суду, постановлені ним в апеляційному порядку; доповнити п.5 ч.2 ст.384 КПК положенням, що обвинувачений, який дав згоду на закриття судом кримінальної справи, не має права подавати на це рішення касаційну скаргу; до ст.114-1 КПК внести доповнення про повноваження начальника слідчого відділу скасовувати незаконну постанову слідчого про закриття кримінальної справи; доповнити КПК статтю «Преюдиція», відповідно до якої обставини, встановлені вироком, що набрав законної сили, визнаються судом, прокурором, слідчим, дізнавачем без додаткової перевірки, якщо ці обставини не викликають сумнівів у суду.

6. З питання про значення кримінально-правових презумпцій для доказування пропонуємо: уточнити ч.2 ст.68 Конституції України, виклавши її в такій редакції: «Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності, крім виняткових обставин, коли особа була позбавлена можливості знати про прийняття закону»; доповнити ч.3 ст.433 КПК положенням, що в разі підтвердження висновком експертизи наявності в неповнолітнього розумової чи психічної відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має визнати його таким, що не відповідає віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та застосувати до нього примусові заходи виховного характеру; у ст.448 КПК слід окремо визначити питання, які вирішує суд у справах, що надійшли від прокурора в порядку, передбаченому ст.ст.7-3, 9 КПК; доповнити п.4 ст.64 КПК наступним положенням: «При вчиненні злочинів із формальним складом характер і розмір шкоди, завданої злочином, доказуванню не підлягають»; визначити в законі кінцевий момент перебігу строків давності при вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, про застосування примусових заходів виховного та медичного характеру; поновити в більш ранній редакції п.3 ч.1 ст.6 КПК, а ст.11-1 КПК виключити; виключити з ч.3 ст.417 КПК словосполучення «або обмежена осудність» та доповнити цю статтю ч.4 такого змісту: «Після закінчення досудового слідства, якщо буде встановлено обмежену осудність особи, що вчинила злочин, складається обвинувальний висновок. В обвинувальному висновку повинні бути викладені всі обставини, передбачені статтею 223 цього Кодексу, а також дані про психічне захворювання обвинуваченого»; доповнити КПК нормою, яка б визначала порядок поміщення свідка та потерпілого в медичний заклад для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи з метою з'ясування питання, чи можуть вони через свої психічні вади правильно сприймати факти, що мають доказове значення й давати показання про них.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Солоніна О.П. Поняття презумпції у теорії права та різних галузях права / О.П.Солоніна // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Збірник наукових праць Донецького юридичного інституту. – 2006. – №2. – С.11–18.

2. Солоніна О.П. Класифікація презумпцій за їх роллю у процесі доказування / О.П.Солоніна // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Збірник наукових праць Донецького юридичного інституту. – 2007. – №1. – С.136–145.

3. Солоніна О.П. Значення кримінально-правових презумпцій

для процесу доказування / О.П.Солоніна // Форум права. – 2011. – №3. – С. 54–62.

4. Солоніна О.П. Презумпція недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування / О.П.Солоніна // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – №2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-2/content.html>. – Назва з екрану.

5. Солоніна О.П. Презумпція недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування / О.П.Солоніна // Матеріали круглого столу «Проблеми досудового та судового провадження у справах про злочини неповнолітніх» (28 жовтня 2011 року). – Донецьк, – 2011р. – С.148–151.

6. Солоніна О.П. Законодавче закріплення презумпцій у кримінальному судочинстві / О.П.Солоніна // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Питання реформування кримінального судочинства» (25 листопада 2005р.). – Донецьк, – 2006. – С.220–224.

7. Солоніна О.П. Класифікація презумпцій та їх значення в процесі доказування / О.П.Солоніна // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Криміналістичні та процесуальні проблеми, що виникають під час проведення слідчих дій» (24 листопада 2006 р.). – Донецьк, 2006. – С.336–339.

АНОТАЦІЯ

Солоніна О.П. Правові презумпції у кримінально-процесуальному доказуванні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2012.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретичних та практичних проблем дії правових презумпцій у кримінально-процесуальному доказуванні, а також удосконаленню законодавства України, яке закріплює ці презумпції.

Досліджено питання про поняття правової презумпції, їх класифікацію та значення для кримінально-процесуального доказування презумпції невинуватості, презумпції недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування, презумпції істинності вироку, рішення про закриття кримінальної справи, презумпції нерозуміння особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, суспільно небезпечного характеру своєї поведінки, презумпції втрати винною особою суспільної безпеки, якщо закінчився строк давності, презумпції усвідомлення особою своїх дій при вчиненні нею злочину у стані сп'яніння, презумпції заподіяння шкоди при вчиненні злочину з формальним складом, презумпції знання кримінального закону, презумпції осудності особи.

Запропоновано внести зміни та доповнення до кримінально-процесуального законодавства України за темою дисертації.

Ключові слова: презумпція, невинуватість, доказування, вік, давність, сп'яніння, шкода, кримінальний закон, осудність.

АННОТАЦІЯ

Солонина О.П. Правовые презумпции в уголовно-процессуальном доказывании. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел. – Киев, 2012.

В диссертации комплексно изучены теоретические и практические проблемы применения в доказывании таких уголовно-процессуальных презумпций, как презумпция невиновности, презумпция недоказанности факта при нарушении процессуальной формы доказывания, презумпция истинности приговора, решения о прекращении уголовного дела, которые вступили в законную силу.

Рассмотрены правовые проблемы применения в уголовно-процессуальном доказывании таких уголовно-правовых презумпций: презумпция непонимания лицом, которое не достигло возраста уголовной ответственности, общественно опасного характера своего поведения; презумпция утраты обвиняемым общественной опасности, если прошли сроки давности привлечения к уголовной ответственности; презумпция понимания лицом своих действий при совершении преступления в состоянии опьянения; презумпция причинения ущерба при совершении преступления с формальным составом; презумпция знания уголовного закона; презумпции вменяемости лица.

Акцентируется внимание на том, что правовые презумпции позволяют вводить в процесс доказывания проверенные наукой и практикой обобщения, которые дают возможность правильно разрешить уголовное дело; вносят в процесс доказывания известную устойчивость, стабильность; ограничивают возможность принятия необоснованных процессуальных решений; способствует охране прав и законных интересов участников уголовного процесса; делают процесс доказывания более простым и экономичным.

Сформулированы научно обоснованные предложения по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства в части проведения доказывания. Особое внимание уделено разработке проектов изменений и дополнений в те нормы Конституции Украины и УПК, в которых содержатся отдельные элементы уголовно-процессуальных и уголовно-правовых презумпций. В частности, на основании анализа правовой презумпций знания уголовного закона обоснована

необходимость уточнения редакции ч.2 ст.68 Конституции Украины в той части, что незнание закона не освобождает от юридической ответственности, кроме исключительных обстоятельств, когда лицо было лишено возможности знать о принятии закона. Также, на основании исследования правовой презумпции причинения вреда сделан вывод о дополнении ч.4 ст.64 УПК положением, что при совершении преступления с формальным составом ущерб доказыванию не подлежит.

Результаты проведенного исследования обогащают теоретические основы уголовного процесса в целом, и доказательственного права в частности. Они могут быть использованы в дальнейших научных исследованиях, в процессе совершенствования уголовно-процессуального законодательства, в учебном процессе, в практической деятельности органов дознания, следователей, прокуроров и судов по применению правовых презумпций в уголовно-процессуальном доказывании.

Ключевые слова: презумпция, невиновность, доказывание, возраст, давность, опьянение, ущерб, уголовный закон, вменяемость.

SUMMARY

Solonina O.P. Presumption in criminal procedure of proof. –

Manuscript.

This article for the candidate degree of legal sciences, specialty 12.00.09 – criminal process and criminalistics; judicial examination; operatively-search activity. – National academy of internal affairs. – Kyiv, 2012.

The article is devoted to a comprehensive study of theoretical and practical problems of legal presumptions in criminal procedure of proof and the improvement of legislation of Ukraine, which perpetuates these presumptions.

Investigated the question of the legal concept of presumption, their classification and importance for the criminal procedure of proving the presumption of innocence presumption failure to prove fact in violation of procedural forms of proof, presumption of validity of the sentence decision (approval) to close the criminal case, the presumption of understanding a person has not attained the age of criminal responsibility, socially dangerous nature of his conduct, the presumption of loss by the person guilty of public danger, if the statute of limitations expired, the presumption of awareness of his or her actions when committed an offense in a state of intoxication, the presumption of injury during a crime of formal composition, the presumption of knowledge of criminal law presumption of sanity person.

It is proposed to amend the legislation of Ukraine on the dissertation.

Key words: presumption, innocence, proof, age, prescription, intoxication, damage, criminal law, insanity.

Комп'ютерна верстка *С. І. Яковчук*

Здано до складання 08.05.2012. Підписано до друку 08.05.2012.

Формат 84x60/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Умовн. друк. арк. 0,8. Обл. вид. арк. 0,8.

Тираж 100 прим. Замовлення № 154/02.

Видавець і виготовлювач

Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка

вул. Засядька, 13, м. Донецьк, 83054

Тел. +38 (062) 340-61-03

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3573 від 03.09.09